

ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗРОСТАННЯ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Стаття містить психологічне обґрунтування поняття «здатності студентів до професійного самозростання», опис науково-психологічних положень про психологічні фактори і умови професійного самозростання студентів. Окрім того, пропонуються методи, що забезпечують формування у студентів здатності до професійного самозростання.

Ключові слова: саморозвиток, професійне самозростання, системні компоненти професійного самозростання, здатність до професійного самозростання.

Постановка проблеми

Швидка інформатизація суспільства передбачає перманентну самоосвіту відповідно до життєвих і професійних вимог. Науково-технічний прогрес суспільства характеризується ускладненням процесів соціалізації і професіоналізації, постійним удосконаленням професійної діяльності. За даними статистики норма старіння професії складає близько восьми років, а в деяких галузях — п'ять років, тобто щорічно знецінюється 20–30% знань фахівця. Тому перед вищою школою постає нагальна проблема не стільки у наданні знань майбутнім фахівцям, скільки формування у них компонентів професійної мобільності [1], важливішим з яких є здатність до професійного самозростання. Через це нині у системі національної вищої освіти визначається тенденція переходу від навчання у форматі «*teaching*» (викладання) до навчання у форматі «*learning*» (вивчення), при якому не особу навчають, а особа навчається. При цьому важливим стає формування та розвиток у студентів здатності до професійного самозростання.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні змісту, структури здатності студентів до професійного самозростання та умов її формування.

Виклад основного матеріалу

В психолого-педагогічній науці є значне число праць, присвячених психологічним аспектам професійно-особистісного саморозвитку людини у процесі навчання та професійної діяльності. Загальнотеоретичні концепції саморозвитку та самомоделювання особистості, розвитку психіки людини в онтогенезі, узагальнені та розвинені С. Максименком [7; 8]. Теоретичні та прикладні аспекти психічного розвитку та саморозвитку людини, сутність здатностей та здібностей як психологічних утворень особистості розглянуті у працях Л. Виготського, В. Давидова, В. Дружиніна, Б. Теплова та ін. Концепція діяльнісного опосередкування особистісного розвитку розвинена О. Леонтьєвим, В. Щур та А. Петровським, структура, механізми та бар'єри самопізнання, самоусвідомлення та саморозвитку особистості досліджені В. Мараловим [9] та В. Століним, психологічні аспекти професійної придатності та професійної готовності розглядалися В. Бодровим, психологічні закономірності професійного становлення особистості, особливості професійного самовизначення — Е. Зеєром [5]. Поширюються дослідження психолого-педагогічних умов саморозвитку й самореалізації особистості в найвищому її виявленні, про що свідчать роботи І. Беха, Н. Гонтаровської, Ю. Долінської, І. Єрмакова, О. Киричука, Л. Коростильової, Д. Райгородського, Л. Сохань. Багато уваги приділяється дослідженням психолого-педагогічних аспектів самостійної роботи студентів і, зокрема, здатності до самостійної роботи у наукових працях В. Донцова, В. Козакова, С. Смірнова, В. Якуніна [12; 13].

Але питання про здатність студентів до професійного самозростання як психологічне утворення у психології вищої школи безпосередньо не розглядалося. Тому доцільно обґрунтувати структуру та зміст здатності студентів до професійного самозростання як психологічного утворення. Для такого обґрунтування необхідно визначитися із загальнотеоретичним підходом до змістовного визначення здатності.

У сучасній вітчизняній психологічній науці виокремлюються два основних підходи до усвідомлення та розроблювання проблематики здатності: діяльнісний та функціональний. В основі діяльнісного підходу лежить теорія здібностей Б. Теплова. Здібності, за його твердженням, є такі психічні особливості, що

обумовлюють прояв успішності виконання відповідної діяльності, легкість і швидкість її засвоєння чи успішність придбання і реалізації знань, навичок і умінь. Зрештою, здібності не є аналогами конкретних знань, навичок і умінь, не зводяться до них, а тільки забезпечують їх формування, розвиток та реалізацію в діяльності.

Послідовники Б. Теплова — Г. Костюк, С. Максименко також визначають, що «...людина виявляє власні здібності в певній діяльності. Поза діяльністю цю властивість людини не можна виявити, описати та схарактеризувати». Д. Завалішина [4], А. Петровський [10], М. Ярошевський також пов'язують здібності зі загальними формами та окремими видами діяльності людини. Вони доводять, що структура здібності (як і здатності, вони не виокремлюють «способність» і «способність к») визначається вимогами конкретної діяльності.

Майже всі психологічні теорії прямо або опосередковано пов'язують «здатність» з діяльністю. Тому, спираючись на прийнятий більшістю психологів діяльнісний підхід, для змістовного визначення здатності доцільно застосувати «діялісну редукцію»: здатність студентів до професійного самозростання визначається за видом певної діяльності та її компонентами.

Інше твердження, за яким визначається здатність до професійного самозростання, подається як складне психологічне утворення багаторівневої структури, яку складають дещо простіші здатності, здібності, якості або інші властивості людини, що у сукупності забезпечують потенційну можливість виконання елементів певної діяльності в їх єдності, тобто здійснення самої діяльності взагалі.

Щоби застосувати діялісний підхід для психологічного визначення здатності студентів до професійного самозростання та обґрунтування структури здатності, необхідно розглянути певну діяльність студентів. Приміром, як специфічний вид діяльності є професійне самозростання студентів під час навчання у вищому навчальному закладі.

Вважається, професійне самозростання студентів — вид самостійної їхньої діяльності щодо формування себе як фахівця, а саме: самостійне набуття, удосконалення та підвищення професійних знань, умінь і навичок та розвиток професійно важливих особистісних якостей і властивостей під час навчання у вищому навчальному закладі.

Професійне самозростання постає як специфічна форма студентської активності, спрямованої на перетворення студентом самого себе у професійному аспекті. Особливість цього самозростання як специфічного виду діяльності проявляється у її структурі, складові якої, відображаючи узагальнену структуру діяльності як психологічної категорії, мають специфіку професійного самозростання студентів. В узагальненій структурі діяльності як психологічної категорії виокремлюються процеси, дії, суб'єкт, об'єкт (предмет), засоби та результати. Процесуальні компоненти і компоненти дій професійного самозростання обумовлюють відповідну сукупність часткових здатностей та здібностей, що визначають загальну здатність до професійного самозростання.

Використавши метод спостереження за самостійною діяльністю студентів аналіз результатів вільного описування професійного самозростання студентів на системно-процесуальному рівні, а також пролонгації на основі порівняльної аналогії відповідних елементів саморозвитку особистості та навчальної діяльності на професійне самозростання, були визначені процеси професійного самозростання студентів, а саме: усвідомлення, пізнання, оцінювання; студентом самого себе як суб'єкта професійного самозростання та майбутнього фахівця, управління професійним самозростанням.

Відповідно були визначені процесуальні *компоненти професійного самозростання студентів*: самопізнання, самоусвідомлення, самооцінювання та самоуправління професійним самозростанням.

Як відомо, основними структурними одиницями діяльності психологічна теорія визначає дії. Аналіз діяльності студентів стосовно самостійного оволодіння ними теоретичних знань та вмінь у галузі майбутньої професії та розвитку професійно важливих якостей та властивостей дає змогу виокремити дії з професійного самозростання, основними з яких є компоненти:

- гностичний, який характеризує вміння студента самостійно пізнавати, набувати знання, виявляти, переробляти та використовувати необхідну інформацію;
- прогностичний — характеризує вміння студента передбачати розвиток професії та її зміни, про-

гнозувати результати професійного самозростання;

- конструктивний — характеризує вміння студента самостійно проектувати процес професійного самозростання, добирати необхідний матеріал, обирати способи, методи та форми професійного самозростання;

- самоорганізаторський — характеризує вміння студента включитися у процес професійного самозростання, спрямовувати свої інтереси на реалізацію цілей професійного самозростання, розподіляти відповідні завдання та свої можливості;

- комунікативний — характеризує вміння студента швидко встановлювати глибокі і тісні емоційно-насичені контакти з фахівцями та іншими носіями професійних знань, спілкування і співпраця з якими забезпечує усвідомлене професійне самозростання;

- вольовий — характеризує здібність людини переборювати свої бажання або небажання та приймати рішення про виконання дій, а згодом — виконувати дії, що мотиваційно недостатньо забезпечені.

Системні компоненти професійного самозростання студентів (суб'єкт, об'єкт, засоби, результат) визначаються на основі системних компонентів діяльності як загальної психологічної категорії особливостей гуманістично-особистісного підходу до професійного навчання студентів (у центр діяльності ставиться не сама діяльність, а особистість у діяльності) та специфіки діяльності студентів з професійного самозростання. Із огляду на це, системні компоненти професійного самозростання постають як:

- суб'єкт діяльності — сам студент (Я-суб'єкт професійного самозростання);

- об'єкт (предмет) діяльності — професійно важливі знання, вміння, навички, психологічні якості, властивості, здібності та схильності, що важливі для результативного професійного самозростання. Тобто об'єктом поряд з відповідними знаннями, вміннями і навичками студента є його професійні здібності та здатність до професійного самозростання (Я-об'єкт професійного самозростання);

- засоби діяльності — методи, способи, прийоми та безпосередньо мовні, друковані, знакові, технічні та інші засоби для самостійного набування професійних знань, умінь, навичок та професійно важливих психологічних якостей; сама особистість студента; методика та технологія навчання, що спрямована на розвиток здатності у студентів до професійного самозростання;

- результати (продукт) діяльності — професійна динамічність, конкурентоспроможність, само-реалізація.

Процесуальні й структурні компоненти та компоненти дій складають компонентний аспект структури професійного самозростання студентів.

Зазначені компоненти професійного самозростання студентів є необхідними, але недостатніми для його реалізації у процесі навчання. Тому дуже важливою умовою професійного самозростання, як і всілякої діяльності, є так звана зовнішня структура, до якої належать умотивованість студентів до професійного самозростання та ситуація, що складається під час діяльності. Крім того, враховуючи, що загальний саморозвиток особистості може реалізовуватися у формі самоствердження, самовдосконалення та самоактуалізації, професійне самозростання як один з аспектів загального саморозвитку доцільно здійснювати в формі самоактуалізації як вищої форми саморозвитку, яка у деякій мірі включає у себе дві інші форми. Мотивація професійного самозростання та самоактуалізація студентів складають детермінаційно-регуляційний його аспект.

У сукупності компонентний, цільовий (результативний) та детермінаційно-регуляційний аспекти складають систему професійного самозростання студентів як специфічного виду діяльності.

Користуючись діяльнісним підходом до визначення здатності та спираючись на специфіку відповідної діяльності, здатність студентів до професійного самозростання, доцільно означити їхню спроможність самостійно формувати себе фахівцями, тобто самостійно набувати, удосконалювати та підвищувати професійні знання, вміння, навички та розвивати професійно важливі особистісні якості і властивості під час навчання у вищому навчальному закладі та у процесі майбутньої професійної діяльності.

Здатність студентів до професійного самозростання є не що інше як узагальнена сукупність узгоджених та взаємопов'язаних індивідуально-психологічних особливостей студентів: властивостей, якостей, здібностей та схильностей, що забезпечують досягнення високих результатів у цьому.

Детальний зміст та структура здатності студентів до професійного самозростання визначається через зміст та структуру відповідних компонентів професійного самозростання як виду специфічної діяльності студентів. Елементи здатності виокремлюються і визначаються як психічні властивості людини, що забезпечують опанування відповідних дій та успішність у професійному самозростанні.

Так, для успішного професійного самопізнання необхідним елементом здатності до професійного самозростання має бути: здатність до професійного самопізнання, яка через загальні механізми самопізнання постає як сукупність здатностей ідентифікувати себе із суб'єктивним загальним або ситуативним ідеалом фахівця та суб'єктом професійного самозростання, ідентифікувати майбутню професійну діяльність студента себе як майбутнього фахівця, рефлексії студентом себе як суб'єкта професійного самозростання, рефлексії професійного самозростання та рефлексії майбутньої професійної діяльності.

Професійне самоусвідомлення як компонент професійного самозростання потребує розвиненої здатності студентів до навчально-професійного самоусвідомлення, тобто спроможність студентів усвідомлювати себе як майбутніх фахівців та суб'єктів професійного самозростання, які самі організують, спрямовують, здійснюють та контролюють процес професійного самозростання, а також спроможність усвідомлювати майбутню професійну діяльність та професійне самозростання (їхню структуру, процесуальний зміст, відповідні професійні дії). Тобто для позитивної реалізації усіх компонентів навчально-професійного самоусвідомлення ця здатність має інтегрувати в себе здатність студентів усвідомлювати себе як: майбутніх фахівців; суб'єктів професійного самозростання; усвідомлювати майбутню професійну діяльність та професійне самозростання.

Формування студентом емоційно-ціннісного ставлення до свого професійного Я-образу та до сприйняття активної позиції суб'єкта професійного самозростання можливе за умови розвиненої здатності, тобто спроможності студента до професійного самооцінювання, яка через визначені елементи професійного самооцінювання має включати здатності адекватно оцінювати себе як майбутнього фахівця, як суб'єкта професійного самозростання, адекватно оцінювати стан свого професійного самозростання та адекватно уявляти майбутню професійну діяльність.

Для результативного самоуправління професійним самозростанням студенту потрібна розвинена певна до цього здатність, завдяки якій він буде спроможний аналізувати ситуацію та протиріччя, що створюються під час навчання та професійного самозростання, прогнозувати зміни у професії і подальше професійне самозростання, визначати цілі, планувати та визначати критерії оцінювання професійного самозростання, приймати рішення, коригувати дії, поведінку, спілкування, а також здатність до самоконтролю у процесі професійного самозростання.

Для результативного та якісного виконання дій з професійного самозростання необхідні розвинені відповідні здібності, а саме: гностичні, конструктивні, комунікативні, прогностичні, самоорганізаторські, вольові.

Узагальнюючи розглянуте, можна визначити зміст та структуру здатності студентів до професійного самозростання як комплексного психологічного утворення особистості. До того ж ця здатність складається із комплексу взаємопов'язаних здатностей до професійного самопізнання, професійних самооцінювання та самоусвідомлення, до самоуправління професійним самозростанням (та їх відповідних складових), а також гностичних, прогностичних, конструктивних, самоорганізаторських, комунікативних та вольових здібностей індивіда, що визначає спроможність (можливість) людини до успішного професійного самозростання.

Здатність зумовлюється рівнем знань, умінь та навичок стосовно процесів і дій професійного самозростання, а також особистісними факторами впливу: загальними психологічними здібностями, темпераментом і його властивостями, психічними пізнавальними процесами, особливостями емоційно-вольової сфери та рисами характеру.

Так виникає необхідність у визначенні методу, завдяки якому можна створити умови, що дадуть змогу удосконалити навчальний процес для забезпечення формування здатності студентів до професійного самозростання.

Аналіз літератури показав, що перспективними, зважаючи на потреби практики ВНЗ та вимоги сучасної освіти, є інтерактивні технології навчання.

Питаннями визначення, пояснення сутності інтерактивних технологій та використання їх у навчально-виховному процесі займалися такі дослідники, як К. Баханов, О. Біда, Г. Волошина, І. Зимняя, Н. Каліцька, М. Картель, Г. Коберник, П. Матвієнко, О. Пехота, Л. Пироженко, О. Пометун, Л. Ронко, І. Шевчук.

Інтерактивне навчання — спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну і цілком передбачувану мету — створити комфортні умови для навчання, за яких кожен студент відчуватиме свою успішність та професійну спроможність.

Перебуваючи у інтерактивному просторі, студент змушений самостійно мислити, сумніватися, розв'язувати певні завдання і проблеми. Змінюються правила взаємин із викладачем та одногрупниками.

Такий процес формує соціокультурну компетентність, навички критичного мислення та діалогового спілкування студентів, розширює їхні пізнавальні можливості у здобуванні, аналізі та застосуванні інформації, а також є базою для формування умінь та навичок у майбутній професійній діяльності.

Звичайно, традиційна форма передавання знань не є сама по собі чимось негативним, проте в світі швидких змін і безперервного знецінювання знань, вона має певні межі у її застосуванні.

Саме для забезпечення мети з формування здатності до професійного самозростання доцільно використовувати тренінгові технології. Проведення занять у формі тренінгу створює умови для формування здатності студентів до професійного самозростання: дає змогу людині краще пізнати себе очима інших і, таким чином, набагато краще усвідомлювати свої як позитивні, так і негативні якості, тобто власну Я-концепцію. Важливим аргументом на його користь є те, що за один і той самий час можна психологічно вплинути на значно більшу кількість людей.

Залежно від ситуації можливе застосування іншого альтернативного шляху формування у студентів здатності до професійного самозростання, приміром, навчання у співпраці — колективній навчальній діяльності у малих групах (3–5 осіб). Навчання у співпраці є особистісно орієнтованим, дає високий ефект не тільки в опануванні знаннями, умінями і навичками, а й у соціалізації, формуванні комунікативних умінь. Основними варіантами навчання у співпраці є: навчання у команді (Student Team Learning. STL); кооперативне навчання (cooperative learning); «навчаємося разом» (Learning Together); дослідницька робота в групах.

Висновки

За таких умов кожен студент має рівні можливості для навчання згідно зі своїми здібностями. Найважливішим тут є спільно отриманий результат. Така форма організації навчального процесу дасть змогу підвищити рівень засвоєння знань і умінь, ступінь тренуваності таких операцій, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, емпатія, рефлексія, тактовність, комунікативна компетентність тощо; сприятиме діагностиці, корекції і розвитку особистісних якостей і умінь, позбавленню перешкод, які заважають ефективній діяльності; навчатиме вирішувати складні проблеми, збільшувати альтернативні погляди, приймати продумані рішення, а найголовніше розвивати здатність до професійного самозростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А. Бодров. — М. : ПЕР СЭ, 2001. — 511 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений / Л.С. Выготский; под ред. Д.Б. Эльконина. — М. : Педагогика, 1982. — Т. 1. — 488 с.
3. Гальперин П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. — М. : МГУ, 1976. — 150 с.
4. Завалишина Д.Н. Психологическая структура способностей. Развитие и диагностика способностей / Д.Н. Завалишина; отв. ред.: В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков. — М. : Наука, 1991.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессий. — 2-е изд., перераб., доп. / Э.Ф. Зеер. — М. : Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. — 336 с.
6. Лактіонов О.М. Історична та психологічна готовність особистості до прийняття глобалізаційних процесів / О.М. Лактіонов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2003. — № 599. — С. 188–194. — (Серія «Психологія»).

7. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С.Д. Максименко. — К. : Форум, 2002. — Т. 1. — 319 с.
8. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С.Д. Максименко. — К. : Форум, 2002. — Т. 2. — 335 с.
9. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития / В.Г. Маралов. — М. : Издательский центр «Академия», 2002. — 296 с.
10. Петровский А.В. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учебных заведений. — 2-е изд., стер. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. — М. : Издательский центр «Академия», 2000. — 512 с.
11. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. — М., 1983. — 284 с.
12. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С.Д. Смирнов. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. — 304 с.
13. Якунин В.А. Педагогическая психология. — 2-е изд. / В.А. Якунин. — СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 349 с.

Завирюха В.В.

ФОРМИРОВАНИЕ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ РОСТУ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Статья содержит психологическое обоснование понятия «способность студентов к профессиональному самостоятельному росту», описание научно-психологических положений о психологических факторах и условиях профессионального самостоятельного роста студентов. Кроме того, предлагаются методы, обеспечивающие формирование у студентов способности к самостоятельному росту.

Ключевые слова: *самостоятельное развитие, профессиональный самостоятельный рост, системные компоненты профессионального самостоятельного роста, способность к профессиональному самостоятельному росту.*

Zaviryukha V.V.

FORMING OF STUDENTS'S ABILITY FOR PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT IN THE CONDITION OF INNOVATIVE STUDIES

The article contains the psychological ground of term «capabilities of students to professional self-development», description of the scientific-psychological conditions and psychological factors and terms of professional self-development of students. Additionally there were the methods which are able to provide forming for the students of ability to professional self-development.

Key words: *self-development, professional self-development, system components of professional self-development, ability to professional self-development.*